

ĐẠI HỌC QUỐC GIA HÀ NỘI
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC XÃ HỘI VÀ NHÂN VĂN

=====

ĐINH VĂN THẮNG

SỰ TÍCH HỢP VĂN HÓA
TRONG TÍN NGƯỠNG THỜ MẪU Ở VIỆT NAM

LUẬN VĂN THẠC SĨ
Chuyên ngành: Tôn giáo học

Hà Nội - 2014

ĐẠI HỌC QUỐC GIA HÀ NỘI
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC XÃ HỘI VÀ NHÂN VĂN

ĐINH VĂN THẮNG

SỰ TÍCH HỢP VĂN HÓA
TRONG TÍN NGƯỠNG THỜ MẪU Ở VIỆT NAM

LUẬN VĂN THẠC SĨ

Chuyên ngành: Tôn giáo học

Mã số: 60 22 03 09

Người hướng dẫn khoa học: PGS.TS. Đặng Thị Lan

Hà Nội - 2014

LỜI CẢM ƠN

Để hoàn thành luận văn này, tôi xin chân thành cảm ơn quá trình dạy dỗ tận tình, thấu đáo của các Thầy giáo, Cô giáo khoa Triết học, trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn – Đại học Quốc gia Hà Nội. Đặc biệt, tôi xin gửi lời cảm ơn sâu sắc tới giáo viên hướng dẫn - PGS.TS. Đặng Thị Lan, người đã trực tiếp hướng dẫn tôi trong suốt thời gian thực hiện luận văn thạc sĩ. Sự chỉ bảo tận tình của cô giáo đã tạo động lực giúp đỡ tôi hoàn thành luận văn này.

Mặc dù đã cố gắng hết sức nhưng do thời gian có hạn nên luận văn không tránh khỏi còn nhiều thiếu sót. Tôi rất mong nhận được những ý kiến đóng góp quý báu của các thầy, cô giáo để giúp tôi có thể phát triển hướng nghiên cứu này.

Xin trân trọng cảm ơn!

Hà Nội, ngày 26 tháng 12 năm 2014

Học viên

Đinh Văn Thắng

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan luận văn thạc sĩ này là kết quả nghiên cứu của tôi, dưới sự hướng dẫn của PGS.TS. Đặng Thị Lan. Luận văn có sự kế thừa các công trình nghiên cứu của những người đi trước và có sự bổ sung của những tư liệu được cập nhật mới nhất.

Tôi hoàn toàn chịu trách nhiệm về nội dung của đề tài.

Hà Nội, ngày 26 tháng 12 năm 2014

Học viên

Đinh Văn Thắng

MỤC LỤC

MỞ ĐẦU	5
1. Tính cấp thiết của đề tài	5
2. Tình hình nghiên cứu đề tài	6
3. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu.....	9
4. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	9
5. Cơ sở lý luận và phương pháp nghiên cứu .	Error! Bookmark not defined.
6. Đóng góp của luận văn	Error! Bookmark not defined.
7. Ý nghĩa của luận văn.....	Error! Bookmark not defined.
8. Kết cấu của luận văn.....	Error! Bookmark not defined.
Chương 1 KHÁI LUẬN CHUNG VỀ TÍN NGƯỠNG THỜ MẪU ..	Error!
Bookmark not defined.	
1.1. Nguồn gốc và đặc trưng của tín ngưỡng thờ Mẫu	Error! Bookmark not defined.
defined.	
<i>1.1.1. Nguồn gốc của tín ngưỡng Mẫu ....</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>1.1.2 Đặc trưng của tín ngưỡng Mẫu ....</i>	Error! Bookmark not defined.
1.2. Tín ngưỡng thờ Mẫu trong dòng chảy lịch sử dân tộc	Error! Bookmark not defined.
not defined.	
1.3. Những giá trị cơ bản của tín ngưỡng thờ Mẫu	Error! Bookmark not defined.
defined.	
<i>1.3.1. Giá trị nhận thức thế giới.....</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>1.3.2. Giá trị nhân sinh .....</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>1.3.3. Tín ngưỡng thờ Mẫu với chủ nghĩa yêu nước</i>	Error! Bookmark not defined.
defined.	
<i>1.3.4. Tín ngưỡng thờ Mẫu với văn hóa, nghệ thuật</i>	Error! Bookmark not defined.
defined.	

Tiểu kết chương 1.....	Error! Bookmark not defined.
Chương 2. NHỮNG NỘI DUNG CHỦ YẾU VỀ SỰ TÍCH HỢP VĂN HÓA TRONG TÍN NGƯỠNG THỜ MẪU	Error! Bookmark not defined.
2.1. Sự tích hợp tín ngưỡng thờ Mẫu với Nho giáo, Phật giáo và Đạo giáo	Error! Bookmark not defined.
2.1.1. Sự tích hợp giữa tín ngưỡng thờ Mẫu với Nho giáo, Phật giáo	Error! Bookmark not defined.
2.1.2. Sự tích hợp giữa tín ngưỡng thờ Mẫu với Đạo giáo	Error! Bookmark not defined.
2.2. Sự tích hợp văn hóa giữa các dân tộc, các vùng miền	Error! Bookmark not defined.
2.3. Hầu đồng – Sân khấu tâm linh độc đáo tích hợp nhiều loại hình văn hóa, nghệ thuật.....	Error! Bookmark not defined.
2.4. Xu hướng phát triển của tín ngưỡng thờ Mẫu hiện nay và một số kiến nghị đối với việc bảo tồn phát huy các giá trị văn hóa trong tín ngưỡng thờ Mẫu.	Error! Bookmark not defined.
2.4.1. Xu hướng phát triển của tín ngưỡng thờ Mẫu hiện nay	Error! Bookmark not defined.
2.4.2. Một số kiến nghị đối với việc bảo tồn phát huy các giá trị văn hóa trong tín ngưỡng thờ Mẫu.....	Error! Bookmark not defined.
Tiểu kết chương 2.....	Error! Bookmark not defined.
KẾT LUẬN.....	Error! Bookmark not defined.
TÀI LIỆU THAM KHẢO	10
PHỤ LỤC.....	Error! Bookmark not defined.

MỞ ĐẦU

1. Tính cấp thiết của đề tài

Tín ngưỡng thờ Mẫu là một tín ngưỡng dân gian thuần Việt, có lịch sử hình thành và phát triển lâu đời. Tín ngưỡng thờ Mẫu hướng đến cuộc sống thực tại của con người với ước vọng sức khỏe, tài lộc, may mắn, là một nhu cầu trong đời sống tâm linh của người Việt, mang lại cho họ sức mạnh, niềm tin và có sức thu hút mọi tầng lớp trong xã hội. Trong dân gian, tục thờ Mẫu có nguồn gốc từ thời tiền sử khi người Việt thờ các thần linh thiên nhiên, các thần linh này kết hợp trong khái niệm Thánh Mẫu hay còn gọi là nữ thần Mẹ.

Với tư cách là một tín ngưỡng có nguồn gốc bản địa, tục thờ Mẫu của người Việt gắn bó chặt chẽ với văn hóa Việt Nam, góp phần làm nên nét đẹp trong văn hóa Việt Nam. Trải qua lịch sử, tín ngưỡng thờ Mẫu ở nước ta đã phát triển hình thành tín ngưỡng Tam phủ (Thiên phủ, Nhạc phủ, Thoải phủ), Tứ phủ (ba phủ trên có thêm Địa phủ). Đến thế kỷ XVI, trên cơ sở tín ngưỡng Tam phủ, Tứ phủ, với sự ra đời của Thánh Mẫu Liễu Hạnh, một tôn giáo bản địa sơ khai được hình thành. Tín ngưỡng thờ Mẫu còn gắn liền với nghệ thuật Châu văn hay còn gọi là Hát văn - một loại hình nghệ thuật dân gian truyền thống của người Việt đã được công nhận là Di sản Văn hóa phi vật thể cấp quốc gia.

Theo GS. Ngô Đức Thịnh, nguyên Viện trưởng Viện Nghiên cứu Văn hóa Dân gian, tín ngưỡng thờ Mẫu có bốn vấn đề gắn với cộng đồng: một là tín ngưỡng thờ Mẫu coi tự nhiên là một người mẹ và tôn thờ; hai là mang cho con người sống ở trên đời này ba điều: Phúc - Lộc - Thọ, đó là những ước muốn vĩnh hằng của con người; ba là, thể hiện đậm nét chủ nghĩa yêu nước đã được tâm linh hóa, tín ngưỡng hóa (điều này thể hiện rất rõ qua việc hầu hết khoảng 50 vị thần mà tín ngưỡng thờ Mẫu tôn thờ là những nhân vật lịch sử có công với dân tộc hay đã được dân tộc lịch sử hóa, ví dụ như Đức Thánh Trần trong tín ngưỡng thờ Mẫu chính là Trần Hưng Đạo); bốn là, tín ngưỡng thờ Mẫu là một tín ngưỡng đa văn hóa.

Tín ngưỡng thờ Mẫu (hay đạo Mẫu) là một hiện tượng văn hoá tín ngưỡng tâm linh độc đáo trong hệ thống tín ngưỡng dân gian đa thần của người Việt Nam. Trong tiến trình hình thành và phát triển của mình, đạo Mẫu dân gian đã có mối quan hệ gắn kết, tương giao với các hiện tượng tín ngưỡng và tôn giáo khác, đặc biệt với Phật giáo, Đạo giáo, thậm chí với cả Nho giáo. Tín ngưỡng thờ Mẫu đã phản ánh rõ nét đặc trưng của văn hoá dân gian, thấm đượm đạo lý “Uống nước nhớ nguồn”, “Ăn quả nhớ kẻ trồng cây”, tăng cường ý thức liên kết cộng đồng, khát vọng chinh phục tự nhiên cũng như việc đề cao vai trò người phụ nữ.

Tín ngưỡng thờ Mẫu được thể hiện tập trung trong nghi lễ “Hầu đồng”. Xét về bản chất, hầu đồng là hiện tượng tín ngưỡng – văn hoá có phần bí ẩn và phức tạp, lại chưa được luận giải về mặt khoa học một cách đầy đủ, sâu sắc cho nên bị một số tổ chức, cá nhân lợi dụng với mục đích kinh tế làm biến dạng giá trị nhân văn của hiện tượng “hầu đồng” ban đầu khiến cho trong một thời gian dài, người ta thường coi đây là hiện tượng tiêu cực, mê tín dị đoan, đáng phải xóa bỏ. Do đó cần thiết phải có cách nhìn nhận, đánh giá một cách đúng đắn, chính xác về tín ngưỡng thờ Mẫu cũng như hầu đồng để từ đó phát huy những mặt tích cực và hạn chế những mặt tiêu cực của nó.

Mặt khác, trong điều kiện kinh tế thị trường hiện nay, tín ngưỡng thờ Mẫu càng có điều kiện phát triển và có những biến thái đa dạng, phong phú. Bên cạnh những giá trị tích cực, sinh hoạt tín ngưỡng này cũng đặt ra nhiều vấn đề tiêu cực, bức xúc cần giải quyết để làm sao vừa tôn trọng quyền tự do tín ngưỡng của nhân dân, vừa định hướng cho tín ngưỡng này phát triển đúng hướng nhằm góp phần bảo tồn bản sắc văn hóa Việt Nam. Đây cũng chính là lý do tôi đi vào nghiên cứu đề tài: ***“Sự tích hợp văn hóa trong tín ngưỡng thờ Mẫu ở Việt Nam”***.

2. Tình hình nghiên cứu đề tài

Vấn đề tín ngưỡng Mẫu đã và đang thu hút sự quan tâm của nhiều học giả. Các học giả như Ngô Đức Thịnh, Đặng Văn Lung, Nguyễn Đăng Duy, Đỗ Thị

Hào, Mai Ngọc Chúc, Nguyễn Đình San,... đã công bố các công trình nghiên cứu về tín ngưỡng Mẫu gắn với đời sống văn hoá, lịch sử, tôn giáo... Có thể kể đến các công trình như: “*Nếp cũ tín ngưỡng Việt Nam*” (quyển thượng) của Toan Ánh [4], Nxb Tp. Hồ Chí Minh, 1997; “*Việt Nam phong tục*” của Phan Kế Bính [6], Nxb Tp. Hồ Chí Minh, 1997; “*Các hình thái tôn giáo tín ngưỡng ở Việt Nam*” của Nguyễn Đăng Duy [13], Nxb Văn hoá – Thông tin, Hà Nội, 2001; “*Về tôn giáo tín ngưỡng Việt Nam hiện nay*” do Đặng Nghiêm Vạn chủ biên [83], Nxb khoa học xã hội, Hà Nội, 1996; “*Nữ Thần và Thánh Mẫu Việt Nam*” do Vũ Ngọc Khánh chủ biên [36], Nxb Thanh niên, Hà Nội, 2002. Đặc biệt hơn cả là cuốn “*Đạo Mẫu ở Việt Nam*” (2 tập) do Ngô Đức Thịnh chủ biên, Nhà xuất bản Văn hóa dân gian, 2002. Đây được coi là một tác phẩm nghiên cứu một cách cơ bản và tương đối hoàn chỉnh về tín ngưỡng Mẫu. Tác giả đã tiếp cận hiện tượng tín ngưỡng này chủ yếu dưới góc độ văn hóa và phân nào cũng chỉ ra được phương diện tín ngưỡng tôn giáo.

“*Tín ngưỡng thờ Mẫu ở miền Trung Việt Nam*” do tác giả Nguyễn Hữu Thông làm chủ biên [65]. Trong công trình này, các tác giả tiếp tục khẳng định tín ngưỡng thờ Mẫu là một loại hình tín ngưỡng bản địa của người Việt với sự phát triển từ việc thờ Mẹ đến hệ thống thần linh trong Tứ phủ.

“*Tục thờ Đức Mẫu Liễu Hạnh, Đức Thánh Trần*” của Vũ Ngọc Khánh [39] đã trình bày về sự phát triển từ *nguyên lý* Mẹ của văn hóa Việt Nam phát triển đến tín ngưỡng thờ Mẫu Tứ phủ. Trên cơ sở đó, cuốn sách tập trung vào việc phân tích và chỉ ra vị trí của Đức Mẫu Liễu Hạnh trong đời sống tín ngưỡng Việt Nam nói chung, tín ngưỡng Tam phủ, Tứ phủ nói riêng thông qua các nguồn thư tịch cổ về Bà trong dân gian.

“*Các nữ thần Việt Nam*” của Đỗ Thị Hào và Mai Thị Ngọc Chúc [19] cũng đã cung cấp đủ rất nhiều thông tin về hệ thống các Nữ thần ở Việt Nam. Theo đó, các tác giả chia nữ thần ở Việt Nam thành các *nữ thần trong thần thoại, nữ thần của các dân tộc thiểu số, các Thánh Mẫu, các Chư thần*. Thông qua việc trình bày

thần tích của 117 vị nữ thần ở Việt Nam (trong đó có rất nhiều các vị được thờ trong tín ngưỡng thờ Mẫu) cùng danh mục 362 vị nữ thần được lưu truyền trong dân gian và thần tích trên các vùng miền khác nhau, công trình đã cung cấp một nguồn tư liệu rất phong phú và bổ ích để các nhà nghiên cứu có thể hiểu rõ hơn về hệ thống nữ thần ở Việt Nam.

“*Văn hóa Thánh Mẫu*” của Đặng Văn Lung [46] cũng đã đưa ra một “*Văn hóa Thánh Mẫu*” của người Việt trên cơ sở phân tích sự hình thành và phát triển của các biểu tượng Thánh Mẫu. Tuy nhiên, như tác giả đã tự nhận thấy, tác phẩm này mới chỉ dừng lại ở việc phân nào tìm ra sự phát sinh, hình thành, truyền bá và sự sửa đổi cốt truyện, lễ hội theo logic - lịch sử - chính trị - văn hóa - xã hội của đất nước [46, 7-8].

Về báo, tạp chí có thể kể đến bài viết của một số tác giả như: Nguyễn Quốc Phẩm với bài “*Góp bàn về tín ngưỡng dân gian và mê tín dị đoan*” [51] (Tạp chí Văn hoá nông thôn, số 11, trang 11 – 13, 1998); Nguyễn Hữu Toàn với bài “*Một số sinh hoạt văn hoá - tín ngưỡng ở vùng Dâu*” [76] (Tạp chí Di sản văn hoá, số 17, 2004); Đinh Gia Khánh với bài “*Tục thờ Mẫu và những truyền thống văn hoá dân gian ở Việt Nam*” [30] , Tạp chí Văn hoá, số 5, trang 7 - 13, 1992...

Ngoài ra, còn nhiều cuộc hội thảo về tín ngưỡng thờ Mẫu thu hút đông đảo các nhà nghiên cứu trong và ngoài nước tham gia. Tiêu biểu là cuộc hội thảo quốc tế: “*Tín ngưỡng Mẫu và lễ hội Phủ Giày*” tổ chức năm 2001 tại Hà Nội. Kết thúc hội thảo đã ra kỷ yếu và xuất bản cuốn: “*Đạo Mẫu và các hình thức Saman trong các tộc người ở Việt Nam và Châu Á*” (Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội, 2004) do Ngô Đức Thịnh chủ biên. Mới đây là hội thảo của Câu lạc bộ bảo tồn Văn hóa Đạo Mẫu Việt Nam được tổ chức lần thứ nhất tại Yên Đồng, Ý Yên, Nam Định ngày 12 tháng 9 năm 2010 (tức mùng 5 tháng 8 Canh Dần), với phần thứ nhất là nhân kỷ niệm 710 năm ngày giỗ Quốc Công Tiết Chế Hưng Đạo Đại Vương Trần Quốc

Tuấn, thứ hai là nguồn gốc của Mẫu Liễu Hạnh ở phủ Nấp, có rất nhiều nhà khoa học và ông đồng, bà đồng đến dự đã đúc kết nhiều ý nghĩa có giá trị thiết thực.

Nhìn chung, các công trình trên khi nghiên cứu về tín ngưỡng thờ Mẫu đã được các tác giả tiếp cận dưới nhiều góc độ khác nhau như nhân học, văn học, nghệ thuật, lịch sử... Ở các góc độ này, các công trình đã cung cấp một lượng thông tin phong phú về sự phát triển của tín ngưỡng thờ Mẫu, hệ thống thần linh cùng các thần tích của tín ngưỡng thờ Mẫu, các không gian thờ cúng của nó trong quá khứ cũng như hiện tại, những giá trị về mặt văn học, nghệ thuật của tín ngưỡng thờ Mẫu cũng như những tác động của nó đến văn hóa, xã hội của người Việt cả trong lịch sử cũng như ở hiện tại.

Tuy nhiên, chưa có một công trình nào nghiên cứu một cách đầy đủ và hệ thống về sự tích hợp văn hóa trong tín ngưỡng thờ Mẫu. Đó chính là lý do để chúng tôi đi sâu khảo cứu vấn đề này.

3. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu

- Mục đích: Luận văn tập trung khảo sát sự tích hợp văn hóa của tín ngưỡng thờ Mẫu ở Việt Nam.

- Nhiệm vụ:

+ Trình bày một số nội dung cơ bản về tín ngưỡng Mẫu.

+ Phân tích làm rõ sự tích hợp văn hóa trong tín ngưỡng thờ Mẫu.

+ Nêu một số khuyến nghị nhằm bảo tồn và phát huy những giá trị văn hóa trong tín ngưỡng thờ Mẫu.

4. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu

- *Đối tượng nghiên cứu:* Đối tượng nghiên cứu của luận văn là sự tích hợp văn hóa trong tín ngưỡng thờ Mẫu ở Việt Nam

- *Phạm vi nghiên cứu:*

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Trần thị An, *Sự vận động của truyền thuyết về Mẫu qua những truyện kể về Liễu Hạnh và truyền thuyết nói về thần Chấm*, Trong: Tạp chí Văn học số 5 (257)/ 1992, (tr 44 – 49).
2. Đào Duy Anh (2002), *Việt Nam văn hóa sử cương*, Nxb. Văn hóa thông tin, Hà Nội.
3. Trần Thúy Anh (2009), “*Quan hệ với thiên nhiên của người Việt qua một số biểu tượng động vật*”, Tạp chí nghiên cứu Đông Nam Á.
4. Toan Ánh (1997), *Nếp cũ tín ngưỡng Việt Nam*, Nxb Tp.HCM.
5. Nguyễn Chí Bền (2000), *Văn hóa dân gian Việt Nam, những suy nghĩ*, Nxb.Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
6. Phan Kế Bính(1997) , *Việt Nam phong tục*, Nxb Tp.HCM
7. Phan Kế Bính (1999), *Việt Nam phong tục*, Nxb. Thành phố Hồ Chí Minh.
8. Trần Lâm Biền (1990), *Quanh tín ngưỡng dân dã Mẫu Liễu và điện thờ*, Tạp chí nghiên cứu văn hóa nghệ thuật.
9. Trần Lâm Biền (1996), *Chùa Việt*, Nxb Văn hóa thông tin, Hà Nội
- 10.Nguyễn Từ Chi (1996), *Nhận xét bước đầu về gia đình của người Việt*. Trong “*Văn hóa học đại cương và cơ sở văn hóa Việt Nam*”, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
- 11.Doãn Chính (cb, 2004), *Đại cương lịch sử Trung Quốc*, Nxb.Chính trị quốc gia Hà Nội.
- 12.Trương Hải Cường (2005), *Bước đầu tìm hiểu về tín ngưỡng Mẫu*, “*Đạo Mẫu ở Việt Nam*”, Đề tài nghiên cứu khoa học .QX 2002.21, Hà Nội.
- 13.Nguyễn Đăng Duy (2011), *Các hình thái tín ngưỡng ở Việt Nam*, Nxb Văn hóa - Thông tin, Hà Nội.

14. Trịnh Thị Dung (2010), *Biểu hiện của yếu tố nữ trong Phật giáo Việt Nam qua hình tượng Phật bà Quan Âm*, Luận văn thạc sĩ chuyên ngành Tôn giáo học, Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội.
15. Nguyễn Hồng Dương, Phùng Đạt Văn (2009), *Tín ngưỡng tôn giáo và xã hội dân gian*, Nxb. Từ điển Bách khoa, Hà Nội.
16. Lê Tâm Đắc, Tạ Quốc Khanh (2003), *Tính hỗn dung của người Việt thể hiện qua đối tượng thờ trong các ngôi chùa ở Hà Nội*, Tạp chí nghiên cứu tôn giáo.
17. Phạm Văn Giao – Hồ Đức Thọ (2001), *Hầu bóng lễ thức dân gian trong thờ Mẫu – thần tứ phủ ở miền Bắc*, Nxb Thanh niên.
18. Mai Thanh Hải (2006), *Từ điển tín ngưỡng tôn giáo thế giới và Việt Nam*, Nhà xuất bản Văn hóa – Thông tin, Hà Nội.
19. Đỗ Thị Hảo, Mai Thị Ngọc Chúc (1984), *Các Nữ thần Việt Nam*, Nxb Phụ nữ, Hà Nội.
20. Trần Đình Hượu (2002), *Các bài giảng về tư tưởng phương Đông*, Nxb. Đại học Quốc gia Hà Nội
21. Trang Thanh Hiền (2010), *Phật – Mẫu trong mối quan hệ đa chiều của điện thần ở Việt Nam*. Kỷ yếu hội thảo khoa học Quốc Mẫu Tây Thiên Vĩnh Phúc trong Đạo Mẫu Việt Nam.
22. Võ Thị Hiệp (1996), *Tín ngưỡng dân gian người Việt ở ngoại thành thành phố Hồ Chí Minh*, luận án TS khoa học Lịch sử, thành phố Hồ Chí Minh.
23. Nguyễn Duy Hình (1999), *Tư tưởng Phật giáo Việt Nam*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
24. Nguyễn Duy Hình (2001), *Người Việt Nam với Đạo giáo*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
25. Nguyễn Duy Hình (2007), *Tâm linh Việt Nam*, Nxb. Từ điển Bách khoa xã hội, Hà Nội.

26. Lê Như Hoa (Chủ biên) (2001), *Tín ngưỡng dân gian ở Việt Nam*, Nhà xuất bản Văn hóa – Thông tin, Hà Nội.
27. Đỗ Thị Hòa Hới (2001), *Góp thêm ý kiến về vai trò của người phụ nữ qua tìm hiểu ý nghĩa của tín ngưỡng thờ Mẫu đối với đời sống văn hóa Việt Nam*, Kỷ yếu hội nghị khoa học nữ lần thứ 6, Đại học Quốc gia Hà Nội.
28. Hội thảo, *Kỷ niệm 710 năm ngày giỗ Quốc Công Tiết Chế Hưng Đạo Đại Vương Trần Quốc Tuấn-tiếp đến nguồn gốc của Mẫu Liễu Hạnh ở Phủ Nấp*, câu lạc bộ Bảo tồn văn hóa Đạo Mẫu Việt Nam, tổ chức lần thứ nhất tại Yên Đòng, Nam Định, (12/9/2010) (tức mùng 5/8 Canh Dần).
29. Đinh Gia Khánh, *Tục thờ Mẫu và những truyền thống văn hóa dân gian Việt Nam*, Trong: Tạp chí Văn học số 5(257)/ 1992, (tr 5 – 13)
30. Đinh Gia Khánh (1992), *Tục thờ Mẫu và những truyền thống văn hóa dân gian ở Việt Nam*, tạp chí văn hóa số 5, (tr 7 – 13)
31. Đinh Gia Khánh (1993), *Văn hóa dân gian Việt Nam trong bối cảnh văn hóa Đông Nam Á*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội
32. Vũ Ngọc Khánh - chủ biên và Phạm Văn Ty(1990), *Vân Cát Thần nữ*, Nxb Văn hóa Dân tộc .
33. Vũ Ngọc Khánh – Ngô Đức Thịnh (1990), *Tứ bất tử*, Nxb Văn hóa dân tộc.
34. Vũ Khiêu (cb, 2000), *Văn hóa Việt Nam xã hội và con người*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
35. Vũ Ngọc Khánh (2001), *Tín ngưỡng dân gian Việt Nam*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội
36. Vũ Ngọc Khánh (2002), *Nữ thần và thánh Mẫu Việt Nam*, Nxb Thanh niên, Hà Nội
37. Vũ Ngọc Khánh (2004), *Văn hóa Việt Nam, những điều cần học hỏi*, Nxb. Văn hóa thông tin, Hà Nội.
38. Vũ Ngọc Khánh (2004), *Tín ngưỡng làng xã*, Nxb Thanh Niên.

39. Vũ Ngọc Khánh (2005), *Tục thờ đức thánh Mẫu và đức thánh Trần*, Nxb Văn hóa - Thông tin
40. Kỷ yếu hội thảo khoa học, *Quốc Mẫu Tây Thiên Vĩnh Phúc trong đạo Mẫu Việt nam*, Vĩnh phúc (2010).
41. *Liên hoan nghệ thuật hát Châu văn và Hát văn* với hội thi 7 tỉnh phía Bắc tại Hải Phòng mở rộng (2006).
42. Nguyễn Quang Lê (1992), *Tìm hiểu về mối quan hệ giữa lễ hội cổ truyền với Phật giáo, qua tín ngưỡng dân gian*, Văn hóa dân gian.
43. Nguyễn Quang Lê (2011), *Bàn về mối quan hệ Phật giáo với Đạo Mẫu dân gian*, Tham luận hội thảo khoa học “Tín ngưỡng thờ Mẫu và lễ hội Phủ Dày”.
44. Trần Đình Luyện (2001), *Hiện tượng Bà Chúa Kho và tín ngưỡng thờ Mẫu ở Bắc Ninh*. Hội thảo khoa học quốc tế “Tín ngưỡng thờ Mẫu và lễ hội Phủ Dày”, Hà Nội.
45. Đặng Văn Lung (1991), *Tam tòa Thánh Mẫu*, Nxb Văn hóa dân tộc.
46. Đặng Văn Lung (2004), *Văn hóa Thánh Mẫu*, Nxb Văn hóa - Thông tin, Hà Nội.
47. Nguyễn Đức Lữ (1994), “*Vị trí người phụ nữ trong tôn giáo tín ngưỡng ở Việt Nam*”, Tạp chí Khoa học về phụ nữ (4), tr. 1-3.
48. Phan Ngọc (2004), *Bản sắc văn hóa Việt Nam*, Nxb. Văn hóa - Thông tin, Hà Nội.
49. Nguyễn Tri Nguyên (2004), “*Bản chất và đặc trưng tín ngưỡng dân gian*”, Tạp chí Di sản văn hóa số (7), tr.27-32.
50. Sơn Nam, *Hình tượng Đức Quan Âm trong lòng người Việt Nam*, Tạp chí nghiên cứu Phật học
51. Nguyễn Quốc Phẩm (1998), *Góp bàn về tín ngưỡng dân gian và mê tín dị đoan*, Tạp chí văn hóa nông thôn số 11 (tr 11-13)
52. Vũ Quỳnh, Kiều Phú (1960), *Lĩnh Nam trích quái*, Nxb Văn hóa, Hà Nội.

53. Nguyễn Minh San (1996), *Những nữ thần danh tiếng trong văn hóa tín ngưỡng Việt Nam*, Nxb. Phụ nữ, Hà Nội.
54. Nguyễn Minh San (1998), *Tiếp cận tín ngưỡng dân gian Việt Nam*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
55. Trần Đăng Sinh (2008), “*Một số chính sách của các vua đầu triều Nguyễn đối với tín ngưỡng thờ thần ở làng xã Bắc bộ*”, Tạp chí Nghiên cứu tôn giáo (8), tr. 20-25.
56. Hà Văn Tăng, Trương Thìn - chủ biên (1998), *Tín ngưỡng – mê tín*, Nxb Thanh niên.
57. Ngô Đức Thịnh (1992), “*Tục thờ Mẫu Liễu Hạnh – một sinh hoạt tín ngưỡng cộng đồng*”, Tạp chí văn học số 5 (275), tr.17 – 23.
58. Ngô Đức Thịnh (1996), *Đạo Mẫu ở Việt Nam*, Nxb Văn Hóa- thông tin Hà Nội.
59. Ngô Đức Thịnh - chủ biên (2002), *Đạo Mẫu ở Việt Nam*, Nxb Văn hóa – Thông tin.
60. Ngô Đức Thịnh - chủ biên (2004), *Đạo Mẫu và các hình thức shaman trong các tộc người ở Việt Nam và châu Á*, Nxb Khoa học Xã hội.
61. Ngô Đức Thịnh (2009), *Đạo Mẫu Việt Nam, tập 1*, Nxb Tôn giáo, Hà Nội.
62. Ngô Đức Thịnh (2009), *Đạo Mẫu Việt Nam, tập 2*, Nxb Tôn giáo Hà Nội.
63. Ngô Đức Thịnh (2010), *Lên đồng hành trình của thần linh và thân phận*, Nxb Thế giới, Hà Nội.
64. Ngô Đức Thịnh (2011), *Tín ngưỡng và văn hóa tín ngưỡng ở Việt Nam*, Nxb Khoa học xã hội - Hà Nội.
65. Nguyễn Hữu Thông (Chủ biên) (2010), *Tín ngưỡng thờ Mẫu ở miền trung Việt Nam*, Nxb. Thuận Hóa, Huế.
66. Nguyễn Hữu Thụ (2006), *Tín ngưỡng Mẫu của người Việt vùng đồng bằng Bắc Bộ - một số khía cạnh triết học*, Luận văn Thạc sĩ Triết học, ĐHQG Hà Nội.

67. Nguyễn Hữu Thụ (2008), *Về văn hóa ứng xử của người Việt với thiên nhiên trong tín ngưỡng thờ Mẫu*, Kỷ yếu hội thảo Việt Nam học lần thứ 3, Viện Việt Nam học và khoa học phát triển.
68. Nguyễn Hữu Thụ (2009), *Dấu ấn của sự giao lưu văn hóa trong quá trình hình thành và phát triển của tín ngưỡng thờ Mẫu của người Việt*, Kỷ yếu hội thảo “Văn hóa tôn giáo trong bối cảnh toàn cầu hóa”, Trung tâm nghiên cứu tôn giáo đương đại, ĐHQG Hà Nội.
69. Nguyễn Hữu Thụ (2010), *Từ mối quan hệ biện chứng giữa tôn giáo và văn hóa, thử nhìn nhận vai trò của tín ngưỡng thờ Mẫu trong mối quan hệ với văn hóa của người Việt vùng đồng bằng sông Hồng*, Kỷ yếu hội thảo “Tôn giáo và văn hóa”.
70. Hà Văn Tấn (1994), *Đặc điểm Phật giáo Việt Nam qua ngôi chùa trong đời sống văn hóa cộng đồng*. Trong *Những vấn đề tôn giáo hiện nay*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
71. Lê Mạnh Thát (1999), *Lịch sử Phật giáo Việt Nam*, Nxb Thuận Hóa, Huế.
72. Nguyễn Tài Thư (cb, 1998), *Lịch sử Phật giáo Việt Nam*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội
73. Nguyễn Quốc Tuấn (2012), *Phật giáo những tri thức cơ bản*, Nxb Từ điển Bách khoa, Hà Nội.
74. Tam tòa Thánh Mẫu (Tân Việt giới thiệu) (1994), *Giáng bút răn đời*, Nxb Văn hóa dân tộc.
75. *Tín ngưỡng Mẫu và lễ hội Phủ Giày* (2011), Hội thảo quốc tế, tổ chức tại Hà Nội.
76. Nguyễn Hữu Toàn (2004), *Một số sinh hoạt văn hóa - tín ngưỡng ở vùng Dâu*, Tạp chí di sản văn hóa số 17.
77. Nguyễn Quốc Tuấn, Nguyễn Ngọc Quỳnh (2007), “*Mấy vấn đề tín ngưỡng tôn giáo khu vực đồng bằng sông Hồng hiện nay*”, Tạp chí Nghiên cứu Tôn giáo.

78. Nguyễn Quốc Tuấn (2008), *Vai trò của Phật giáo Việt Nam đối với sự phát triển bền vững của đất nước*, Tham luận hội thảo Phật giáo với văn hóa, xã hội Việt Nam thời kỳ công nghiệp hóa, hiện đại hóa, Hà Nội
79. Nguyễn Quốc Tuấn (2009), *Phật giáo trong tiến trình văn hóa dân tộc: Nhìn từ góc độ đa dạng tôn giáo ở Việt Nam*, Kỷ yếu hội thảo Văn hóa tôn giáo trong bối cảnh toàn cầu hóa, Trung tâm nghiên cứu tôn giáo đương đại, ĐHQG Hà Nội.
80. Vương Hoàng Trù (2003), *Tín ngưỡng dân gian của người Chăm ở Ninh Thuận và Bình Thuận*, Luận án Tiến sĩ lịch sử, Thành phố Hồ Chí Minh.
81. Tạ Chí Đại Trường (1989), *Thần, người và Đất Việt, Văn nghệ*, Caliphonia.
82. Đặng Nghiêm Vạn (1994), *Điểm qua tình hình tôn giáo hiện nay. Trong những vấn đề tôn giáo hiện nay*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
83. Đặng Nghiêm Vạn (1996), *Về tôn giáo, tín ngưỡng ở Việt Nam hiện nay*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
84. Lê Trung Vũ (1992), *Lễ hội cổ truyền*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội
85. Nguyễn Hữu Vui, Trương Hải Cường (2003), *Tôn giáo học (Tập bài giảng)*, Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội.
86. Trần Quốc Vượng, Lê Văn Hảo, Dương Tất Từ (1976), *Mùa xuân và phong tục Việt Nam*, Nxb Văn hóa, Hà Nội.
87. Trần Quốc Vượng (1996), “*Nguyên lý Mẹ của nền văn hóa Việt Nam*”, Tạp chí Văn hóa nghệ thuật.
88. Trần Quốc Vượng (1997), *Cơ sở văn hóa Việt Nam*, Nxb. Giáo dục, Hà Nội.
89. Trần Quốc Vượng (1998), *Việt Nam, cái nhìn địa văn hóa*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội
90. Trần Quốc Vượng (2000), *Văn hóa Việt Nam, tìm tòi và suy ngẫm*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội.

91.X.A.Tôcarep (1994), *Các hình thức tôn giáo sơ khai và sự phát triển của chúng*, Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội.